

УДК. 316.6

**ЖАСӨСПІРІМ КЕЗІНДЕГІ ТҰЛҒАНЫҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Медеуова Мәриям Қанатқызы

mariyam.medeuova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Сейтказина Әйгерім Сағымбекқызы

ҚР ДСМ СЭБК «Ұлттық сараптама орталығы» ШЖҚ РМК, Павлодар, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Сейітқазы Перизат Байтешқызы

Қазақстан заңнамасына сәйкес жасөспірімдік жастағы тұлғалар (10-19 жас) балаларға да (0-18 жас), жастарға да (14-28 жас) жатқызылады.

Жасөспірімдік кезең – бала ағзасында маңызды өзгерістер болатын уақыт. Бұл кезеңде бала қоғамдағы өз орнын іздейді, мінез-құлық және қарым-қатынас нормаларын үйренеді. Жасөспірімдік кезең — балалық шақпен ересектік арасында жатқан адамның дамуы мен жетілуінің белгілі - бір кезеңі.

Отандық және шетелдік психологтар өзін-өзі анықтау міндеті осы жасөспірім кезеңіндегі негізгі міндеттердің бірі екенін атап өтеді.

Өзін-өзі анықтау қажеттілігі ересек жасөспірім мен жасөспірімнің түйіскен жерінде туындайды, осы кезде жеке өзін-өзі анықтаудың «екі өлшемділігі» болашақ мамандықты анықтау, өмірді жоспарлау мен жүзеге асырудан тұрады. адамның өмір сүру мәнін нақты іздеу [1]. Бір жағынан, бұл болашақ кәсіптің және өмірді жоспарлаудың нақты анықтамасы ретінде, ал екінші жағынан, өмірдің мағынасын іздеу ретінде. Болашақ кәсіптің құрамдас бөлігі болып табылатын белсенділікке, өмірлік перспективаларды құруға деген қажеттілік жасөспірімдердің маңызды әлеуметтік қажеттілігі болып табылады.

Мамандық таңдау - бұл көп қырлы, жеке және әлеуметтік, педагогикалық және медициналық проблема.

Зерттеушілердің еңбектерінде кәсіби таңдау мәселесі әртүрлі аспектілер тұрғысынан зерттелген:

- әлеуметтік (И.Н. Назимов, М.Н. Руткевич, М.Х. Титм, В.Н. Шубкин);
- психофизиологиялық және медициналық-биологиялық аспектілер (В. Г. Ананьев, И. В. Дубровина, И. Д. Карцев, Е. А. Климов, И. Д. Левитов, Н.С. Лейтс, А. Н. Леонтьев, Р.В. Овчарова, К.К. Платонов, Н. С. Пряжников);

- педагогикалық (П.П.Блонский, Е.А. Казакова, А.В. Луначарский, А.С. Макаренко, А.Е. Попович, В.А. Сухомлинский, А.П. Чернявская, С.Т. Шацкий);

- психологиялық (А.Г. Асмолов, М.Р.Битянова, А.Г. Лайдерс және басқалар).

Т.В. Кудрявцев кәсіби өзін-өзі анықтаудың негізгі кезеңдерін тұжырымдады:

1. Кәсіби ниеттердің пайда болуы және қалыптасуы;
2. Кәсіптік оқыту таңдалған іс-әрекетке мақсатты дайындық ретінде;
3. «Мамандыққа кіру» ретінде кәсіби бейімделу, ол өзінің белсенді дамуымен және ұжымда өз орнын іздеумен сипатталады;
4. Өзіндік жұмыста тұлғаны толық немесе ішінара жүзеге асыру[2].

С.Бюллердің пікірінше, адамның кәсібиленуі кезеңдерден тұратын қиялдардан (6-9 жас), сынақ таңдау (10-17 жас) және нақтытаңдау (17 жастан жоғары) тұратын күрделі, ұзақ мерзімді процесс[3].

И.С.Кон бойынша кәсіби өзін-өзі анықтауды олардың ұзақтығы тұлға дамуының әлеуметтік жағдайлары мен жеке ерекшеліктеріне байланысты кезеңдерге бөлуге болады:

1. Балалар ойыны, оның барысында бала әртүрлі кәсіби рөлдерді алады және онымен байланысты мінез-құлықтың кейбір элементтерін «ойнайды»;

2. Жасөспірім қиялы, жасөспірім өзін арманда өзін өзіне ұнайтын кәсіптің өкілі ретінде көреді;

3. Әр түрлі қызмет түрлері қызығушылықтар, қабілеттер, құндылықтар жүйесі бойынша бағаланған кезде алдын-ала мамандық таңдау. Ол жасөспірім кезеңінің көп бөлігін қамтиды.

4. Практикалық шешім қабылдау екі негізгі компонентті қамтиты: болашақ жұмысының біліктілік деңгейін, оған дайындық көлемін анықтау және мамандықты таңдау[4].

Белгісіздік жағдайында шешім қабылдау және саналы түрде таңдау қабілеті тұлғаны қалыптастырудың қажетті шарттары болып табылады (И. Фихте, И. Кант, М. Хайдеггер, Э. Фромм, А. Лэнгле, Р. Мэй, С.Л. Рубинштейн, В. Лефевр, Д.А. Леонтьев, А.А. Азбель, Л. А. Головей, Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова, А.А. Реан, Г.В. Резапкина, Л.А. Регуш, N. E. Amundson, W. A. Borgen, E. Tench, N.E. Hill, L. Bromell, D.F. Tyson, R. Flint және басқалары).

Мектеп жасында кәсіптік және жеке өзін-өзі анықтаудың бастапқы кезеңінде мамандық таңдау туралы шешім бірқатар факторлардың әсеріне байланысты:

- заманауи мамандықтар әлемі туралы идеялар;
- танымдық, кәсіби қызығушылықтар мен бейімділіктер;

- жалпы және кәсіби қабілеттер, кез-келген қызметтегі сәттілік деңгейін психологиялық механизмдер ретінде анықтайтын;
- темпераменттік (нейродинамикалық) ерекшеліктер;
- мінез ерекшеліктері;
- эмоционалды-ерік ерекшеліктері;
- мәнді бағдарлар және т.б.

Жоғарыда аталған факторлардың барлығын мамандық таңдауға тәуелді болатын сыртқы жағдайларға жатқызуға болады.[5]

Түсіну, өзінің субъективті, жеке қасиеттерін бағалау және оларды қоғамның талаптарымен салыстыру қабілеті, барлық алуан түрлі факторларды ескеру және шешім қабылдау қабілеті - бұл өзін-өзі анықтайтын адамның ең маңызды сипаттамасы.

Болашақ мамандықты саналы таңдау және өзін-өзі тану тұжырымдамасын оқып үйрену (В.А. Аникеев, А.Г. Асмолов, А.Н. Даванов, А.В. Мудрик, М.В. Ретых, Н. С. Пряжников, С. Г. Тумакова, С.А. Дружилов, С.Н. Чистякова).

Мамандық таңдауға дайындық мәселесі Ю.В.Казлецкийдің, О.И. Ларичева, Д.А. Леонтьев, Н.Ф. Наумова, О.В.Овчинникова, Н.В. Пилипко, И.А. Ревина, Г.Н. Солнцев және т.б.

Мамандық таңдау мотивациясы проблемасы (А.Е. Голомшток, В.Д.Брагина, Е.А. Климова, И.В. Михайлова және т.б.).

Психологиялық қолдау мәселесі (А. Адлер, Т.В. Азарова, М. Александровская, Г.Бардиер, М.Р. Битянова, Э.Ф. Зеер, Е.А. Казакова, Л.А. Кандыбович, Э.И. Козырева, Г. Мюррей, Р.В. Овчарова, Н. Ромазан, Т.И. Чиркова және басқалар).

Болашақ мамандықты таңдауға дайындықты қалыптастыруға психологиялық қолдау көрсету мәселелері (А.И. Влазнев, Д.С. Ермаков, Е.А. Климов, Л.М. Митина, Т.Г. Новикова, Г.Д. Петров, Н.С. Пряжников, Г.В. Резапкина, Н.Ф. Родичева, Г.Ч. Тохтамышева, С.Г. Тумакова, С.Н. Чистякова және басқалар).

Мамандық таңдау кезеңінде жасөспірімдер алдымен олардың болашағына әсер ететін үлкен жауапты шешім қабылдау жағдайында болады. Болашақ іс-әрекеттерінің жобасын жасай отырып, мектеп оқушысының өмірі өзгереді.

Сонымен бірге болашақ жобаның құрылысы процесінде өзің білу, мақсаттарын, мүмкіндіктерін, бейімділіктерін түсіну пайда болады. Өз өмірін перспективалық тұрғыдан көре білу, өз қызметінің бағыттарын анықтау, қабылданған шешімдердің салдарын болжау қабілеті жоғары сынып оқушыларында белсенділіктің, мақсаттылық пен жауапкершіліктің қалыптасуына ықпал етеді.

Кәсіби және жеке өзін-өзі анықтау мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау жасөспірімде уақыт перспективасын құруда қиындықтар тудыруы мүмкін бірқатар қарама-қайшылықтарды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

- олардың мүмкіндіктерін білу деңгейі және амбиция арасындағы;
- қалыптасқан әлем моделі және қоршаған шындық;
- сәттілікке, мансапқа, жұмысқа және осы бағдарларды жүзеге асыру мүмкіндігіне бағдар.

Кәсіби өзін-өзі анықтау кәсіби маңызды проблемасы адекватты болған жағдайда - тұлғаның дамуы пайда болады, мүмкін жеткіліксіз, содан кейін даму процестерінің орнына қорғаныс механизмдерін іске қосып, ішкі жанжал туындайды. Бұл орта мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісіне психологиялық қолдау көрсету қажеттілігін анықтайды, өйткені бұл өмірдің осы саласында жас адам өзі шеше алмайтын дағдарыстық жағдайлардың алдын алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте./Божович Л.И. //- М.: Просвещение, 1968.- С.464. б.63

2. Криволапова Н.А. Организация профориентационной работы в образовательных учреждениях в условиях внедрения ФГОС: учебно- методическое пособие/ Н.А. Криволапова.– Курган: ГАОУ ДПО ИРОСТ, 2013.–211 с.
3. Поляков В.А. Профессиональная ориентация старших школьников в процессе трудового обучения / В.А. Поляков //– М.: Просвещение, 2002, С –160;
4. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание/ И.С. Кон//– М.: Политиздат, 1984.-с.65.]
5. Нечаев М.П., Фролова С.Л., Современное осмысление проблем профориентации обучающихся// Психолого-педагогический журнал Гаудеамус, Т. 16, No 2, 2017